

התלישות ביצירותיו הספרותיות של ברדיצ'בסקי

الانفصال في أعمال برديشفسكي الأدبية

מאת: עוזר לפרופ' ד"ר חיידר אחמד ג'אסם אל בחראני
אוניברסיטת בגדאד/ פקולטת השפות/ מחלקת השפה העברית
מספר הטלפון: 07901343154
דואר אלקטרוני: hayderbreat@yahoo.com

أ.م.د حيدر احمد جاسم البحراني
جامعة بغداد/ كلية اللغات/ قسم اللغة العبرية
رقم التلפون: 07901343154
البريد الالكتروني: hayderbreat@yahoo.com

הקדמה:

הנובלות "מחניים ועורבא פרח" שייכות לחטיבת היצירות של ברדיצ'בסקי שבהן היסוד האוטוביוגרפי מובהק: הן מספרות את סיפורם של הצעירים, מיכאל ואלימלך, שעזבו את בית המדרש ויצאו ללמוד באוניברסיטאות של גרמניה ושווייץ, ובתוך כך נסתבכו באהבה בלתי-אפשרית שנמשכה שנה וחצה, פירוש-האירועים הווידויית באופיה מעלה את ניסיונותיו של הגיבור, "איש ספר" שאיננו למוד בהליכות החיים, לממש את כיסופי האהבה האידיאיים-נרציסטיים המענים את נפשו על יד פנייה רצופת עכבות וטלטלות אל נערה תלמידה. חייהם של גיבורי שתי הנובלות דומים מאד, הנובלות משוחזרות בגוף ראשון, בפיו של המספר הבוגר לאחר זמן, והם משלבים תובנות כמידת מודעותו של מספר זה כאשר לטיבן של הסיבות לכישלון הארוטי והרגשי המתואר על ידיו.

רוב המאורעות שנזכרו בשתי הנובלות מסתובבים על נושא כל כך חשוב, שהוא חייהם של צעירים יהודים בודדים, אשר עזבו את מולדתם, והגיעו לארץ זרה בכל התחומים. הצעירים האלה נקראו (התלושים). ולפי המקורות היהודיים, התלוש הוא פרי שנתלש מעצו או הפרי שנעקר מאדמתו.

ברדיצ'בסקי היה מחלוצי הסופרים היהודים בתקופת סוף המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים שכתבו יצירות ספרותיות בנושא התלוש, ושתי הנובלות שלו שלמעלה הן, לפי רוב המבקרים היהודים נקודת המוצא לסופרים האחרים שכתבו בנושא הזה.

מילות מפתח: תלישות, ברדיצ'בסקי, יצירות, ספרותיות.

חשיבות המחקר:

התלוש נושא כל כך חשוב אצל חוקרי הספרות העברית. המונח תלוש אינו מונח רגיל, אך יש לא כיוון סימנטי בשאלת היהודים שעזבו ארץ המולדת והגיעו לארץ זרה, והדבר הזה השפיע על הקורא שמתעניין בספרות העברית החדשה.

מטרות המחקר:

1. להבהיר מי הוא התלוש, ואיך התייחסו הסופרים היהודים למונח הזה בתקופה מסוימת.
2. צריך לנו לשפוך האור על תרבותו וחינוכו של ברדיצ'בסקי, ואיך הושפע מסביבתו המקורית כדי שתהיה נקודת המוצא לרוב יצירותיו.
3. לדון בנושא השתמשותו של ברדיצ'בסקי במונח התלישות כדי שיהיה אמצעי חשוב להשפעה על הקוראים שלו.
4. להתמקד בדבר כל כך חשוב, למה ברדיצ'בסקי התייחס למונח התלוש בדיוק ומה היא המטרה של הסופר הזה מדבר זה, כאשר אנו יודעים שיש מונחים רבים נרדפים למונח הזה.

שיטת המחקר:

שיטת המחקר היא אנליטית, השתמשנו במונחים וסמלים שהיו כלים חשובים אצל הסופר שהתעניינו בו, כדי שיהיו שם אמצעים חשובים להשפיע על הקורא של עבודת המחקר הזה.

חומר ואובייקט:

עבודת המחקר הזאת מתעניינת בנושא השתמשותו של ברדיצ'בסקי במונח התלוש כדי שיהיה אמצעי חשוב להשפעה על הקורא שלו. השתמשנו בשתי הנובלות במחקר הזה: "מחניים ועורבא פרח".

התלישות/ התלוש:

התלוש לפי הספרות העברית:

הוא סוג ספרותי שמתאר את הגיבור בספרות העברית של סוף המאה ה-19, ועד תחילת המאה ה-20. התלוש הוא צעיר יהודי ממוצא מזרח-אירופאי, יחיד, בודד, שעזב את מולדתו ומורשת אבותיו הישנים, והוא ערך נסיון, ללא הצלחה, להיקלט בעולם שבא לו, והוא נקלע. המצב החדש גרם לצעיר החדש, חוסר אונים ומבוי סתום. (אידר, דרור: 2008, 32).

התלוש לפי המבקרים הספרותיים:

לפי המקורות הלשוניים, התלוש הוא פרי שנתלש מעצו או הפרי שנעקר מאדמתו. וזהו, לפי החוקר והמשורר שמעון הלקין, שמתאר את הגיבור הספרותי במונח התלוש; אדם שנעקר ממולדתו, ממוקום מטעו, מחייו ותרבותו, והלך לארץ או למקום זר, אך התלוש הזה אינו מצליח להכות שורשים במקום החדש.

הסופרים היהודים החלוצים בסוג הספרותי הזה הם: ברנר, ביאליק, טשרניחובסקי, ברדיצ'בסקי, ש. בן ציון, גנסין, שופמן, ברקוביץ, דבורה בארון ואחרים – ולפי יצירותיהם של הסופרים האלב: התלוש הוא גיבור שעזב את מולדתו ומשפחתו ואת המקום שבו גדל, ותרבותו וחינוכו, וביחוד, במזרח אירופה והלך לעיר, או למקום או לארץ זרה, כדי להתפתחות בדברים שונים, או להרחיב את השכלתו הכללית, שהיתה השכלה מסורתית בלבד. הגיבורים הבולטים ביותר בסוגה הזו הם גיבורי סיפוריו של ברדיצ'בסקי: "מחניים" ו"עורבא פרח". (גלסנר, אריק: 2012, 44).

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי: קורות חייו ויצירותיו.

ברדיצ'בסקי היה סופר יהודי מפורסם שנולד ב אוקראינה 1865. למשפחה חסידית. חינוכו היה חסידי מובהק. הוא הושפע מאד מתנועת ההשכלה, ושקע בהתלהבות בספרותה. כאשר היה בן עשרים יצא ללימודים בישיבת וולוז'ין בליטא. ברדיצ'בסקי החל בכתיבת יצירותיו הספרותיות כאשר כתב כמה סיפורים קצרים, ופרסם אותם ב- 1886, אחר כך השתתף הצעיר הזה בכתיבה בעיתונות העברית במאמרים פובליציסטיים,

ובמחקרים-ביקורתיים, וביצירות היסטוריות. ואחרי זמן קצר הוא נודע כ"משכיל תורני", שמקשר בין עולם התורה לבין יסודות שונים מתרבות אירופה. (גוברין, נרית: 1973: 23).

ב-1888 כתב ברדיצ'בסקי את הקובץ הספרותי-תורני שנודע "בית המדרש".

ב-1890 יצא לאודסה כדי לרכישת השכלה אוניברסיטאית במערב-אירופה. אחר כך הצטרף לאוניברסיטת ברלין וזכה בתואר דוקטור לפילוסופיה בשנת 1896. בזמן לימודיו שם נודע כסופר עברי מובהק.

בשנת 1899–1900, פרסם ברדיצ'בסקי את הנובלות החשובות שלו "מחניים" ו"עורבא פרח", ושתיהן מהוות נקודת המוצא של הסופר היהודי, והנושא החשוב בנובלות האלה הוא חשיפת המונח (התלוש), כי גיבורי הנובלות האלה הם גיבורי הסוג הספרותי שמדברים עליו, הצעיר הנודד שעזב את מולדתו ומורשת אביו והגיע לעירה הזרה. (שם: 25).

ברדיצ'בסקי כתב גם סיפורים אחרים שמתעניינים בטבע והנוף של העיירה הקטנה ברוסיה, הסיפורים האלה היו מבוססים בצורה מדוייקת על זכרונותיו של הסופר הזה מעיירת ילדותו באוקראינה. התיאורים המקובלים של השקפת-העולם של ברדיצ'בסקי מבליטים בה את תביעת זכותו של היחיד, להסיר מעליו את עבותות היהדות הרבנית, חוקיה ומסורתה, לשם מימוש חופשי של מאווייו היצריים והאינטלקטואליים.

ברדיצ'בסקי נפטר בברלין 1921. יצירותיו הספרותיות פורסמו במהדורה בשנת 1924 ב-26 כרכים.

יצירותיו הספרותיות:

- הסיפור: רשות היחיד: 1882.
- קובץ הסיפורים: על אם הדרך: 1899.
- קובץ הסיפורים: על הפרק: 1899.
- הנובלה: מחניים: 1899.
- הסיפור: ספר חסידים: 1900.
- קובץ הסיפורים: מעירי הקטנה: 1901.
- הנובלה: עורבא פרח: 1901.

- קובץ הסיפורים: משני עולמות: 1902.
- קובץ המאמרים: דין ודברים: 1902.
- הספר: קונטרס 1907.
- הסיפור: בחומר וברוח: 1908.
- קובץ המאמרים: מימין ומשמאל ארבעה מאמרים 1909.
- קובץ הסיפורים: מעמק החיים: 1912. (בר-יוסף, חמוטל: 1998: 31-32).

התלישות ביצירותיו הספרותיות של ברדיצ'בסקי

מבוא:

ספרות ראשית המאה העשרים העניקה לדמותו של הצעיר העברי התלוש עוצמה אנושית רבה והעמידה אותו במרכז עולמה התמטי. החיטוט הנפשי הכפייטי, הפחדים, הפסיביות, חולשתו הנפשית והגופנית, חששותיו מפני קשר ארוטי, נודויו חסרי התכלית ונטיות ההתאבדות שאפיינו אותו ביטאו היטב את מצוקת הדורות הספרותיים השונים שפעלו זה בצד זה בתקופה זו. (תמיר, אילי: 2001: 77).

עד סוף העשור הראשון למאה העשרים היתה הסיפורת העברית עשירה בסיפורי תלושים, וחוויית התלישות עמדה במרכזה. עיצובה נתפס כחידוש ספרותי בעל חשיבות והיווה אנטייתזה לדמות החוזה והחלום או לדמותו של בעל הגוף שרווחו אף הן בסיפורת התקופה. **מיכאל ואלימלך** גיבורי היצירות של ברדיצ'בסקי (**מחנים ועורבא פרח**), **אוריאל אפרת ואפרים** גיבוריו של גנסין (**בטרם ואצל**), **ירמיה פיירמאן** של ברנר (**בחורף**) ו**גילפן** של ש.בן ציון (**מעבר לחיים**), הם מבחינה זו בני משפחה אחת. זוהי משפחה שהתפתחותם הנפשית והאינטלקטואלית של יוצריה נכרכה באקלים תרבותי וחברתי רצוף זעזועים ותחושת ייחודים האינדיווידואלי המלווה בדידות רבה, משברי רוח ומכובות רעיונות קשות. (מירון, דן: 1987: 82-83).

מקומן של יצירות התלישות בספרות העברית

למרות מרכזיותה של חוויית התלישות ברבות מיצירות המופת של הספרות העברית, דווקא ייצוגה ביצירות ספרות שכוחות משמש אות לחדירתה אל שולי המערכת הספרותית ועדות למעמדה הדומיננטי בעולמם הנפשי של יוצרי ראשית המאה. במחקר זה יידונו היצירות: (מחניים, עורבא פרח, בטרם, אצל, בחורף ומעבר לחיים), יצירות שפרסומן הפך ליסוד מובהק, כי מקומן של היצירות הללו מחוץ לקאנון הספרותי הוא אינו פועל יוצא של חריגותן האידיאית אלא של ייצוגן הקונבנציונלי כל-כך את מוסכמות הסיפורת בזמנן. (פיכמן, יעקב: 1947: 239).

משום כך נקל לעמוד באמצעות-דווקא בשל מיקומן באזורי הספר של היצירה הספרותית-על תכונותיו הנורמטיביות של הסובייקט החברתי-ספרותי, ומן על התנאים והנסיבות שכוננו אותן. תכונות ספרותיות אלה, חשוב להדגיש, אינן באות לידי ביטוי רק בהיבטים התמטיים של נפש הגיבור הבודד השקוע בעולם התוהו שלו, אלא גם בהיבטים הצורניים והמבניים שהשתרשותם בספרות התקופה הייתה פועל יוצא של בהירות ייצוגם את חוויית התלישות. הדברים שיובאו להלן יכללו לפיכך את ההיבטים התמטיים של נושא התלישות בשאלת הצורה הספרותית ששימשה לביטוייה המלא והנסער של פואטיקה זו. (הלקין, שמעון: 1980: 123-124).

התלוש ב "מחניים ועורבא פרח" לברדיצ'בסקי

לנובלות (מחניים ועורבא פרח) אשר ראו אור בשנות 1899 ו 1901, נודעה, נוסף למופת האסתטי שהעמידו- חשיבות גדולה בייצגן אפשרות פואטית חדשה של התמודדות עם המציאות הלאומית-חברתית המורכבת וצרכיה. ואכן, צורת הנובלה-על כך מעידים הקאנון הספרותי ושוליו, שימשה בראשית המאה הקודמת מסגרת נראטיבית מקובלת ונפוצה לייצוג פואטי מורכב ועשיר של חיי התלוש העברי. (שם: 138).

לכאורה, אין בקביעה זו כל חדש. כמה מבקרים טבעו בכתיבתם את המונח (הקטנת השקף) כשמה של מגמת ההסתגרות בתחומי עולמו של הפרט בסיפורת "התחייה והתהייה". מגמה זו, טוענים המבקרים, היא פרי הזעזועים שידעה התרבות העברית עם

תום תקופת ההשכלה ובמסגרתה מהווה הנהייה אחר הז'אנרים קצרי היריעה חלק בלתי נפרד ממהלך שתכליתו מינוריזציה אפית ושכלול הכלים האסתטיים המשמשים את העיצוב האמנותי. (פיכמן: שם: 261).

יחד עם זאת, למרות תרומתן המכרעת של הבחנות של המבקרים, נותרת שאלת אופייה הדקדנטי והמסוגר של התמטיקה הרווחת בתקופה זו מתמיהה ובלתי פתורה. ואכן, הביקורת בת הזמן לא תמיד אהדה אווירה ספרותית זו. ביקורתה נבעה מכך שסיפורת זו הפנתה עורף למורשת המחויבות החברתית-לאומית שלאורה צמחו והתפתחו יוצרי הספרות העברית, ולא עמדה בתביעה המקובלת של שיקוף רוח התחייה הלאומית. התמטיקה שביטאה שקיעה והתפוררות והציגה את צעירי היהודים כשברי-כלים רפים, לא הלמה לדעתה את הרוח המתחייבת ממושג "התחייה": "דור חדש קם לנו ושירתו נשמעה כבר בספרותנו והדור עומד בתחילתה של תקופה חדשה, והתקופה הזו מנבאים עליה תהיה הרת נצורות, אבל בליבו של הדור הזה מקומן יאוש עצום של חורבן התקופות העברות וליאות העבודה מורגשת אצלם עוד טרם התחילו לעבוד". (בר-יוסף, חמוטל: 1992: 178-179).

היסוד האוטוביוגרפי מצוי ברצף העובדות הבונות את העלילה, בהווי האנושי של הצעיר הבודד שעזף את ארצו ומולדתו ומורשת אביו.

"נער ונער יחליקו, נערה ונערה, תלמידים ותלמידות, ובין כולם מרחפת כל האחוה שבנוער ומעין הנצח שברגע... אלה הם לפי דעתו יהיו ילדים וילדות אשר יושבים על שולחן אבותיהם, ובת־קולם שלוה מקדם קדמתה". (ברדיצ'בסקי: 1899: 14).

תפיסת ההווה הנוכח מול העבר העברי המיתי, נושאים שהרבו להעסיק את ברדיצ'בסקי בכתביתו. יסודות אלה מופיעים כחלק מתיאורי רוחו הסוערת של הבחור הנווד, ואולי הפאתטית של הצעיר, לצד חזיונות פסיכולוגיים-רליגיוזיים המטלטלים את רוח הגיבור בשעת משבר, חזיונות הנושאים עליהם חותם סוציולוגי-תרבותי של הדור והמחבר. (מירון, דן: שם: 90).

"לפי אני זוכר, ראיתי את הבת כמה פעמים, ראיתי אותה שלוש פעמים עוד טרם דברנו יחד... ואני שוקד אז על דלתות בית-המדרש העליון בבירת ארץ אשכנז. איש לא-למוד בהליכות החיים, וכל היום הגיתי רק בספרים". (ברדיצ'בסקי: 1901: 21).

הצד השווה בין שני הציטוטים שלמעלה, שינוי צורת הדברים שנכתבים בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, דרך קיצור נמרץ של דברים שנאמרו בהרחבה יתרה. עקרון אחר שטבע את חותמו בעריכת הספורים (נוסף לעקרון העדפת הסדור התימטי על פני הכרונולוגי), היה הרצון לטשטש את מעורבותו הנפשית הסובייקטיבית בקונפליקטים המתוארים בהם, ולבסס לעצמו נקודת מבט פנורמית-אפית, מרוחקת ואובייקטיבית ככל האפשר. (גוברין, נורית: 1985: 45).

קטרוג הביקורת על ייאוש עצום זה אינו מבוסס על חסרים תמטיים בלבד, שבה הופיעו נובלות אחדות שהתעניינו בשאלת התלוש, ברדיצ'בסקי התמקד בנושא זה, כדי שישלח מסר כל כך חשוב לקוראיו: שהצעיר היהודי עזב את ארץ מולדתו להציל את עצמו מהמציאות האומללה שבה הוא חי. (ורסס, שמואל: 1973: 60).

המבקרים הספרותיים עסקו רבות בשאלת משאת הנפש הכללית, גם של הקורא וגם של הסופר בתקופה מסוימת. יש להניח כי המפנה הז'אנרי לכיוון של הצורות הקצרות משך את תשומת ליבם של המבקרים בני הזמן משום שסתר את ציפיותיהם לתגובה ספרותית שתהלום את התמורות החברתיות והלאומיות. לפיכך לא נכרכה בהכרח בהתעלמות מן המציאות הקולקטיבית, מחזק אופיו הקיצוני של הפער בין התמורות החברתיות הניכרות וייצוגן הספרותי החסר, את הסברה כי מקורו במבוכה אידיאית משתקת ומרפת-ידיים. מבוכה זו בין השאיפה אל האוטונומיה הספרותית והסתגרות בעולמו של היחיד ובין המחויבות המסורתית להעניק ביטוי לענייני השעה אפפה את אקלימם התרבותי של יוצרי ראשית המאה העשרים. (ברעם-אשל: 1996: 145-146).

"ושם בירכתיים נערה יפה מחלקת לבדה, ובחנה השפוך עליה היא מעין תינוקת גדולה, שתי מקלעות שערותיה השחורות יורדות מתחת כובעה על מעילה הלבן. היא נערה יפה מאד, כל מחליק ושאיפת את הנפגש אתה שוהה להביט בפנים שלה, ואלה הם המעשים שלו, המהוים על עבודת הפועלים שביטים עליה, כמו איזה כוח היה שמלמטה למעלה". (ברדיצ'בסקי: 1899: 16).

פריחתה של הנובלה בתקופה זו הייתה ללא ספק חלק אינטגרלי מן המפנה הז'אנרי לעבר הצורות הז'אנריות הקצרות. יחד עם זאת, ירידה לחקר מורכבותה העלילתית של הנובלה

ועמידה על הפואטיקה ההיסטורית שהכתיבה את פריחתה בראשית המאה העשרים, חושפות תאום מופלא הקיים בין מאפייני הנבלה ובין התנוודותם של יוצרי התקופה בין מגמות סותרות במהותן. בדברים שיובאו להלן יש ניסיון להסביר את הבחירה בנבלה לביטוי חוויית התלישות משום יכולתה לבטאה באופן כפול משמעות: מחד גיסא לבודדה ולנתקה מן החיים החברתיים-לאומיים, ומאידך גיסא לרמז על נגיעתה בתחומיהם השונים. (גוברין, נורית: שם: 50-51).

"בחדר כאשר הוא יושב והיה בזמן זה מלא חלומות של אהבה וגעגועיה, ואני רואה בחוץ נערות בלי מספר, יפות חן. מדוע לא יש נערה אוהבת אותי? מדוע לא תדענה את הגיונות לבי ורחשי נפשי? מדוע לא תבחרנה בי? מדוע אין לי חברים גם? מדוע לא תדע גם אחת מהן, כי אנכי הנני בעל-נפש, אשר יוכל להעשיר אותן ולחבק עמן זרועות עולם". (ברדיצ'בסקי: 1901: 23).

כפל פנים זה מייחד את הנבלה משאר הז'אנרים קצרי היריעה ומנמק את פריחתה בתקופה נסערת זו ביכולתה יוצאת הדופן לפשר בין המגמות האידיאיות שביניהן התלבטו היוצרים העבריים בראשית המאה ה-20, גיבורי ברדיצ'בסקי, הם בחורים צעירים הנקרעים בין חיי העיירה השלווה המייצגת מסגרת מסורתית נעימה ומגוננת ובין העיר הגדולה הקוראת לעצמאות מחשבה תוך הפניית עורף למסורות המקובלות, אך מביאה לבדידות גדולה ומותירה שאלות הרות גורל בלא מענה. (גורדון, רחל: 1986: 89-90).

ביצירתו של ברדיצ'בסקי (מחניים), הגיבור הוא בחור צעיר העוזב את אהובתו מימי הילדות בכפרם ומנסה את מזלו בעיר הגדולה שעצמתה המיתית משכה את דמיונו מאז ומתמיד. גם כן העלילה של הנבלה (עורבא פרח) דומה לנבלה (מחניים) של ברדיצ'בסקי. גיבורי שתי הנבלות מתייסרים- האחד בעיר והאחר בעיירה-כאשר הראשון נסחף חסר שליטה במרוץ החיים תוך אימוץ כפייתי של פרקטיקות הישרדות בזויות, והשני נאבק על חייו הפושרים ונעדרי ההשראה. בשתי היצירות חושפת המסגרת הנראטיבית צדדים שונים ומגוונים של תלישות הצעיר היחיד החווה את תמורות העתים ואת בדידותו באופן ישיר ובוטה. בשתייהן משוכפלת העלילה במעגלים נראטיביים מקבילים המשמשים אמצעי לבנייה פסיכולוגיסטית מורכבת של הדמות הראשית שהתמודדותה עם תחומי החיים השונים תורמת למהימנות מבנה אישיותה השברירי. (שם: 93-94).

"הוא יצא לאשכנז, הארץ שהיתה בזמן זה, ארץ החופש והדרור. שם למד וידע, שהכל הקריב בעד חופשתו וחירותו הדתית; והמה יבקשו מן הצעיר הבודד שיעשה דבר אשר הם עושים בצורה מקובלת, בעלי האבנטים הרחבים במבואות האפלים... ומורה ראשי יאמין ב"קדיש" ובהשארת־הנפש. אנשים כאלה עודם מוכים בסגורים או צבועים המה, צבועים ממש". (ברדיצ'בסקי: 1899: 28).

גיבורה של הנובלה מחניים ניתן במוטיביציה ורצון עז לסגל לעצמו אורחות חיים חדשים, מודרניים ועצמאיים, אך הוא מתגלה כנטול כל כישורים מעשיים לכך. היטלטלותו בין השאיפה לחיי כרך מודרניים, עצמאיים ונטולי מחויבות לבין חיי העיירה היהודית האינטימית שבה גדל ושבה ממתינה לו אהובת נעוריו. הוא מחד גיסא נמשך אל קסמי העיר הגדולה המתוארת על ידיו. וכמו טומנת בחובה עבורו הבטחה של אנושיות אחרת ותרבות המשוחררת מכבלי אורח החיים צר האופקים שידע בעיירה. מאידך גיסא מאיימת עליו העיר על ההמון וקצב החיים המהיר שבה, והיא ממחישה לו בדידות, ניכור וזרות מהם. (לובצקי, יצחק: 1913: 81-82).

"שגם אני בן-אדם הנני – לא עלה על דעתי, ולא שמתי לבי כי לי להיות בני אדם, ויש לי תקווה לחיות ולבקש חיים. מארא דחושבנא לא הייתי; עכשיו אין לדעתי מה שקרה לי אתמול. שכחתי גם שכחתי את כל אַרְחוֹת־חיי מלפנים. אמרתי בלבי, שקפצתי על כל הדורות של אבותי ושנשמתי פנויה לעולם אחר ולמחשבות אחרות". (ברדיצ'בסקי: 1901: 32).

גם תלישתו של גיבור עורבא פרח של ברדיצ'בסקי קושרת אליה את תחומי החיים השונים המתוארים ביצירה. אלא ברדיצ'בסקי משרטט את גיבורי יצירתו שחסר לחלוטין יכולת התמסרות לרעיון. ייעוד אישי או אדם כלשהו. יסוד זה גלוי לחלוטין משום שגיבורו של ברדיצ'בסקי עצמו מגדיר את מצבו בדיוקנות רבה. הוא מודע לעמימות האנרגיה וכוח הרצון שלו, לנפשו החלשה והפסיבית, להיותו מחוסר כשרון מעשה, לחייו נעדרי המטרה, לעבודתו שהייתה עליו לטורח ולחלל הרוחני העמוק שהוא חש. מודעות עצמית זו מחריפה את מצוקתו משום שנקודת המוצא שלה אינה כרוכה בשאיפה לניתוק מגע סוּחַף דוגמת זה של גיבורו של ברדיצ'בסקי. (לובצקי: שם: 89-90).

התלוש והארץ הזרה אצל ברדיצ'בסקי

גיבורו של ברדיצ'בסקי בנובלה "מחניים" חש פרצי התעניינות בנושאים שברוח (הארץ הזרה והחברה החדשה), אך אין בו די כוחות נפש לתרגם עניין זה לכדי מעשה והוא מחליף את מושאי עניינו אלה באלה. עוד בנעוריו, הוא מקדים ונזכר, היה עובר "מסניף מדע זה אל סניף מדע אחר" מבלי שלימודיו יהפכו לחלק אורגאני מנשמתו. הדבר החשוב מאד לגיבור הזה הוא איך תהיה ההתבוללות בחברה החדשה, ואיך הוא מתייחס לבני הארץ החדשה.

"אין פלא... ראיתי דברים רבים, ראיתי שהוא הולך לבדו, אך לאיפה הוא הולך, לשדרת התעלה, ולפי דעתי הוא היה תלמיד עני כל הזמן. ומדוע יחלום בהקיץ חלומות כאלה, שאינו חפץ כלל בקיומם? כאשר הוא עזב את ארצו שגדל בה, היתה לא כמה רעיונות בדבר זה. הוא אינו שייך עוד לכל חבלי משפחה ומסורת זכרונות. לו אין זכרונות כלל, הוא אינו חפץ לדעת אותם כלל". (ברדיצ'בסקי: 1899: 41).

בנובלה "עורבא פרח" ריקנות אידיאית מביאה את הגיבור לשאלת התייחסותו לשכנים והחברים החדשים, הסופר רמז כאן לציפיות הפוליטיות והחברתיות המופנות כלפיו מצד הארץ החדשה. הריקנות הרגשית של הגיבור מגיעה לשיאה בפרשת יחסיו עם נפשו העגומה, שעולמה חצוי בין עיירת הולדתו ובין הארץ הזרה, שבה הוא לומד לימודים גבוהים על ידי מורים מצוינים.

הרגשות הסותרים שהגיבור חש בהם כלפי הדברים הקשורים למאבק הערכי המתחולל בו בין חיי העיירה השלווה ושאיפתו לחיים בכרך הגדול, ובעוד הוא מתלבט בין תרבותו ועידונו של הכרך לפשטותם וגסותם של החיים בעיירה רואה את גורלו בחיצוני זה דרכו של עולם. חוסר יכולתו להשלים עם שניות זו, עומד לו לרוץ במערכת היחסים שפיתח עמה, ובסופו של דבר גם המשיכה העזה שהוא חש אליה מהווה עבורו עול נפשי המחייבו להתמסרות שאין הוא מסוגל לה, והוא מנתק עמה את הקשר. בסיומה של היצירה חוטא הגיבור גם לערכי המוסר הבודדים שעליהם הקפיד עד כה בכל הנוגע ליחסי אישות, מוצא עצמו מואשם על לא עוול בכפו בפעילות חברתית-פוליטית ופונה אל הנהר על מנת לשים, ככל הנראה, קץ לחייו. (בר-יוסף: שם: 187-188).

בעיותיהם המוגדרות לכאורה של גיבורי ברדיצ'בסקי חורגות מן התימות המקובלות בסיפורת ראשית המאה העשרים. יחד עם זאת, עיון מעמיק במכנה המשותף לטלטלות הנפשיות ולמשברים שעובר גורלו של הגיבור, כי למרות ההקשר המשפחתי-חברתי הברור של עשיית החטא, אין המוקד התמטי של הנובלה טמון בסבל העקרות, בייסורי האהבה האסורה או בשאלת ההורות וערכה. עניינה המובהק של היצירה, עניין המחזק את הסברה כי חווית התלישות חלחלה מבלי משים אל כל מובלעות היצירה העברית. (פיכמן: שם: 271-272).

"בבירת שלזיה ישבו הרבה שנים ויחיו כדרך בני הארץ. הוא שותה שיכור מעט והיא אוכלת מאכלים כל כל היו טובים; הוא חייט אשכנזי, אשר חיי פשוטים והיא פולנית יחסנית. הוא אינו יודע דבר מכל אשר מסביב לו והיא חכמנית יפה ואשר הייתה יודעת דברים רבים. יודעת היא את חיי כל השכנים והשכנות, רבים הם הדברים שיודעת: התגרות והאהבות; ובדברים בעלמא היא משבחת את הצניעות ואת האישות הדתית, שאין דבר יכול לנתק קישוריה". (ברדיצ'בסקי: 1899: 47).

יש היטלטלות הבלתי פוסקת של הגיבור בין אשר לייסורים, בין שלווה למתיחות ובין ביטחון לרפיון, היטלטלות זו מהווה עדות למורכבותה הנפשית הרבה שחיי הנישואים והדרמה שבמרכזם אינם מהווים אלא מסגרת מתאימה לביטוי מועצם שלה. ההצבעה על חוויית התלישות כמי שמארגנת את עלילת הנובלה, חשובה דווקא נוכח התנגדותו הנחרצת של ברדיצ'בסקי הסופר לאווירת הנכאים השוררת בקרב היוצרים העבריים. (קלזנר, יהודה: 1974: 123).

"בבירת הארץ שהגרתיה לה, הארץ אשר הייתה נעימה, אני יושב זה ימים רבים ולומד ושונה, אך הדבר הרע הוא, היה שם לחץ-נפש חדש ממלא אותי מבלי אשר אדע מהותו. – בי לא חדש מאומה, אבל השמים והארץ מסביב לי התחדשו. זאת הפעם שאנכי מחל להרגיש את האחדות שבין גוי ואדם ובין שניהם יחד עם הארץ שבה ישכנו משנות דור ודור". (ברדיצ'בסקי: 1901: 38).

קריאתם של המבקרים ליצירה ספרותית אשר מנשבות בה רוחות רעננות ומלאות חיות, עומדת בסתירה ליצירתו הסיפורית, המדגישה את הקושי הגדול להימלט הלכה

למעשה מאווירת התלישות הנוכחת בכול. קושי זה מצוי בבסיס יחסו המורכב של ברדיצ'בסקי היוצר אל נושא התלישות, מפוכח וביקורתי, נותן המספר בידי הקורא כלים חד משמעיים להבנת הפגם היסודי בנפש גיבורו. (קלזנר: שם: 124).

בעיית הגיבור ביצירותיו של ברדיצ'בסקי אינה בעיית העקרונות ואינה מצוקת חטא הבגידה. בעייתו היא תלישות אפרוירית, חלל נפשי עמוק שאינו מניח לו תחושת יציבות ולהגיב באורח עקבי על המתרחש. היטלטלותו הנפשית בתווך שבין אושר עילאי לייסורי נפש מצוגת כבעיה חובקת כול: זוהי מצוקה רגשית, מוסרית וערכית, משפחתית, חברתית ודתית.

התלישות ויחסיה לז'אנר הספרותי

אל בעיית קריטיוני המיון הז'אנרי, שרירותיות המיון ותכליתו, מצטרפים בשאלת הנובלה קשיים נוספים. האטימולוגיה של המונח והגניאולוגיה הסבוכה של הז'אנר יצרו בלבול רב בשדה המחקר אשר בהעדר המשגרת המאפשרת מחקר משווה הותיר אחריו מבוכה ביקורתית רבה. אופיו התיאורי בדרך כלל של מחקר הנובלה הוריש לתורת הספרות של המיון הז'אנרי היו בעיניהם אות להפרכתו העצמית, לשלול באופן עקרוני את מעמדו העצמאי של ז'אנר הנובלה. כשלי המחקר הז'אנרי בכל הנוגע להגדרת הנובלה חדרו אל הביקורת העברית אשר שימושה במונח נובלה נעדרו חוקיות ברורה כבר מראשיתה. מסיבה זו נע יחס הביקורת העברית בין שלילה מוחלטת של הז'אנר ובין העצמה חריגה של מרכזיותו וחישיבותו בתולדות הספרות העברית. (אבן זהר, אתמר: 1974: -141 142).

"היא חשה בבושה כאשר ראתה את מיכאל, הוא איננו מלובש כהוגן ומרבה לדבר דברים שהיא אינה מבינה אותם; אבל איזה דבר מושך אותו אליה... זאת הפעם שלבה חולם מעט בפרטה על המנים. גם את מנעליה החדשים תראה לו ומשימה כובעה החדש על ראשו בפנים צוהלים". (ברדיצ'בסקי: 1899: 49).

המגמות הסותרות הללו בביקורת הנובלה יצרו פער מתמיד בין השדה הטקסטואלי אשר במסגרתו ראו אור בצורה רציפה נובלות מורכבות שאיכותן הספרותית הייתה מן הגבוהות שידעה הספרות העברית מעודה. לטענת המבקרים, חותרת הנובלה ליצירת

אפקט כפול ומיוחד לסוג הגיבור וסוג הנושא. בעקבות דיון שיטתי באפקט של הנובלה על קוראיה, נמצא כי לצורת הנובלה תכלית נראטיבית מוגדרת המסתייעת במאפיינים מבניים קבועים לשם השגתה. בכך סותם מחקרה את הגולל על הטיעון הנפוץ כי לנובלה אין מסגרת משמעות לוגית ועקבית ואין היא נבדלת מן הסיפור הקצר אלא באורכה. (אבן זהר: שם: 152-153).

"ועד עכשיו לא שמתו אל לבי, שיש לי כשרון ושצריך לי שאנצח בכשרון על דרכי בחיים שחיי במ. עד הזמן הזה תמים הייתי עמדתי עם חלומותי וגם מחשבותי, ואולי עם רגשותי אשר אני רוצה. ידע ידעתי היטב כי שם בעולם הגדול יש שאלות לרבבות, אבל כי גם ימי המה פרק מן החיים, ועלי לדעת אותי ואת נתיבותי, על כן אני לא שמתו לבי כלל". (ברדיצ'בסקי: 1901: 42).

נראה הסופר בציטוט שלמעלה הצליח בהעמקת עניינו של הסיפור הקצר באמצעות היבט אנושי יחיד בד בבד עם הרחבתו ועיבודו לכל פרטיו כמו ברומן. כלומר, בניגוד לרומן שעלילתו משולבת נושאים וסטיות אפיזודליות מסיפור המעשה המרכזי, עוסקת עלילת הנובלה כמו הסיפור הקצר בנושא מרכזי יחיד בכל פעם. אך בעוד הסיפור הקצר מעמיד את עניינו במוקד העלילה ומתרכז בו לבדו, יוצרת הנובלה מערך מורכב של נושאי משנה וזוויות ראייה הקשורות לנושא המרכזי, נובעות ממנו, מסבירות אותו או מוסברות על ידיו.

"בעיקר הדבר לא היה מיכאל כאן כלל בשכבר הימים. אמה אומרת שהוא בא מארץ זרה... והיא אינה יכולה לצייר לה את הדבר. הדבר הזה קשה מאד בשבילה, היא אינה רוצה לחיות חיים כאלה. הוא לומד תמיד בספרים, וזאת אינה מבינה כל עיקר. היא מבינה אכילה ושתייה, זמרה, הליכה וטיול, אבל מה זה קריאה תמידית בספרים? כל הספרים מאלהים המה כתובים". (ברדיצ'בסקי: 1899: 51).

בראשית המאה ה-19 הייתה נתונה התרבות העברית בתהליכי ארגון מחדש של מרכזת ושוליה. תהליכים אלו היו פועל יוצא של שינויים חוץ ספרותיים כגון התמוטטות רעיונות ההשכלה והתמסדותה של הציונות, של שינויים תרבותיים הקשורים בכמה דברים, והדבר החשוב בהם הוא, התלישות ביצירותיהם של הסופרים היהודים בתקופה ההיא. בתהליך שחלקו נכפה על המערכת הספרותית וחלקו היה תוצר של עולמה הרעיוני

והאסתטי, הופרו לבסוף יחסי-הגולמין ההדדיים המתקיימים ברגיל בינה ובין המערכות החוץ-ספרותיות. (קלזנר: שם: 165).

"לו היתה אז דעתי מיושבת עלי, כי אז הייתי משיב לאותו מסית: משקר אתה! רק קרבה אחת שבין איש ואשה יכולה להיות שלמה, וכל קרבה אחרת היא בלתי-טבעית ומשחתה בה. וקרבתי אליה גדלה עוד יותר עת נוכחתי לדעת כי רעה לא שמר לה אמונים. לפי תומי כתבתי אליו תמרורים ואשביעהו לקרב את הנערה". (ברדיצ'בסקי: 1901: 44).

ההשפעה על הדברים האלה נגרעה בהדרגה תוך כרסום כמות ואיכות הקשב של נמנעיה. הנהייה אל הצורות הז'אנריות הקצרות וההסתגרות בתחומי הליטוש הצורני דק-ההבעה היו מן התוצאות הישירות של מקומה החדש של הספרות במערך התרבות העברית בכללו. כתוצאה מכך, הצורות הקצרות, שרווחו כבר בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, הגיעו בעשור הראשון של המאה העשרים לדרגות מורכבות אמנותיות, רגישות אסתטיות וגיוון ז'אנרי מן הגבוהות שידעה הספרות העברית. (קלזנר: שם: 166).

במבט מרפרף דומה שהספרות כמו הסבה פניה לתפקידה הלאומי-חברתי כמעט מתוך שיקול דעת ובחירה מלאה שנבעו מעמדותיה האסתטיות החדשות. יחד עם זאת, אוירת הנכאים העולה מן היצירות והמכתבים של יוצרי הספרות העברית מבהירה כי הניתוק מן המציאות החברתית-לאומית הכביד עליהם מבחינה מוסרית ופרגמטית גם יחד. והחשוב מכל, איך התייחסו הסופרים היהודים עם התלישות במשך סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים. (בר-יוסף: שם: 190-191).

"מיכאל בדבר הזה שכח את מלחמותיו בארץ שלו, בית אביו, הוא שכח גם כן שבימים מלפנים היה צריך להשתחרר מבגדיו הארוכים וממצנפתו המהודקה על פיאותיו המסולסלות; שכח את כל הנטיעות שקיצץ בארבע אמות של הלכה וכל יגיעותיו הרבות להתיר לו עבירה אחרי עבירה שבין אדם למקום". (ברדיצ'בסקי: 1899: 53).

בהיותה הז'אנר הקצר הארוך ביותר מיזגה הנובלה את יתרונות הז'אנרים קצרי היריעה ואת ניחוחו רחב היריעה של הרומן: מבנה החזרות ומערך התימה המאפיינים אותה העשירו את המוקד התמטי המרכזי שלה בהתוויית ההשלכות העשויות לנבוע ממנו, והפקיעו את היריעה הסיפורית מגבולותיה הצרים לכאורה. יכולתה של הנובלה לגשר בין

המגמות הסותרות העניקה ליוצרי ראשית המאה התשע-עשרה אפשרות ממשית לביטוי כן של מצוקותיהם. באמצעות ריכוז התימה ודחיסתה במבנה חזרות על היבטיה הנפשיים הסטאטיים ואופייה האפיזודי הלם את הטיפול בנושא הנדודים המהווה פן מרכזי בהווייה זו. (לובצקי: שם: 98-99).

"ובעלות הבקר, אחרי חלומות ועיניי-נפש קשים, הקיצותי, והנה חולה אני, לא אוכל קום. איני יודע מה היה לי, אבל השמש זורחת בעד חלון חדרי... ואני חדלתי להבין את נפשי ואת העולם כלו לגמרי. יש דבר חשוב מאד, כמדומה לי שהשמים שפלים יותר מאשר חשבתי והשמש זורחת שלא כדרכה. כמדומה לי שאני אינני חולה כלל, כמו שהיא לא טבעה כלל". (ברדיצ'בסקי: 1901: 47).

בד בבד היווה אפקט ההרחבה שלה תחליף לרומן, סיפק את צרכיו הנפשיים והפואטיים של היוצר, אשר הריכוז, המינוריות ומגבלות ההבעה הספרותית היו קשים עבורו, ואפשר לו לרמוז להשלכות בעלות חותם חברתי-לאומי, וביחוד כאשר הוא רמז לתלישות. כך, למרות תחומי עיסוקה המתבדלים והתרכזות התימה בנבכי נפשו של היחיד, נענתה הנובלה במסגרת מגבלותיה לנורמת המחויבות הלאומית. פריחתו של ז'אנר הנובלה עשויה אם כן להעיד על הקושי הנפשי שהיה כרוך במרחק שרחקה המערכת הספרותית מזו החברתית-לאומית, ועל הלבטים והמבוכה שעורר מרחק זה בקרב רבים מיוצריה. (מירון, דן: שם: 103).

מאפייני הנובלה, תבנית החזרות ומערך התימה, אינם מייחדים אותה באופן אקסקלוסיבי ועשויים כמובן להימצא, כשהם בנפרד, במסגרות ז'אנריות שונות. יחד עם זאת, לפעולתם המשותפת במסגרת אורך הביניים נודעת תמיד תכלית אחת-העצמת נושא יחיד רמיזות בלתי ממומשות לתחומי נגיעתו השונים. תכלית זו משרתת כאמור שתי מגמות אסתטיות אשר בראשית המאה התשע-עשרה פעלו זו כנגד חברתה. ריכוזה של חוויית התלישות נענה לנטיית ההסתגרות בתחומי עולמו הנפשי של היחיד ולשאיפת השכלול והטיפוח של כלי ההבעה והתיאור. ביזורה של חווייה זו, כלומר פירוקה תוך הצבעה על התחומים החברתיים-לאומיים המשיקים לה, נענה למורשת מחויבותו המוסרית והרוחנית של היוצר ולשאיפתו לזכות בקהל נמענים מעורב ומשפיע. (שם: 106-107).

"בערב-שבת לפנות ערב היה הדבר. שעה זו עודנה מהולה אצלו מעט בשירת רגשותיו הדתיים. מיכאל לא היה בתיאבון, הוא תמיד חש שהוא עייף ואינו יכול לעבוד עבודה קשה. וכאן הוא מרגיש בנפשו את קץ השבוע... אבל הוא אינו מודה בזאת ועמל הוא להתגבר על נפשו, בלכתו לטייל ברחובות חדשים ומגרשים חדשים". (ברדיצ'בסקי: 1899: 55).

תבנית החזרות, המשמשת אמצעי ראשון במעלה להצגה חוזרת ונשנית של הקונפליקט הרגשי וחווית היסוד העומדת במרכז העלילה, מבטאת באופן מובהק וחמור את אזלת ידו של התלוש העברי ומסייעת לריכוזה של החוויה. כך, בלא קשר לחווית שמזמנת העלילה החיצונית לגיבורה, מונעת ממנה חזרתו המתמידה על כשלו הנפשיים התקדמות הכרתית או אידיאית והיא תורמת לתחושת קיפאון נראטיבי המייצגת את קיבעונו הנפשי של העומד במרכזה. (ברעם-אשל: שם: 151).

"ואני מקשיב לכל החיים אשר בדממת היקום ולכל העומק שבדממה. הנני אדם אחר, באין עבר ועתיד, באין הכרת נשמה... אין פה נשמה על גבי נשמה כלל וכמו כן אין חיים על גבי חיים, רק חיים בפני עצמם. והנני מתבייש להסתכל בפני הוד הטבע במלוא קומתו. ומאת האלהים האלה קרן עור פני, ומרוב רגשותי בכיתי על שלות היקום ועל כל מנוחת-העצב שבהדרתו". (ברדיצ'בסקי: 1901: 46)

המהלך העלילתי הסובב סביב קיבעונו זה יוצר לפיכך שוויון ערך עקרוני בין האפיזודות והאירועים העלילתיים השונים בלא קשר למידת דיונם. מיכאל במחניים, אלימלך בעורבא פרח לברדיצ'בסקי, הם רק דוגמאות של טיפוס נודדים ששינוי מקומם לא סייע לשינוי מזלם. חזרתן המתמידה על דפוס החיווי היחיד של גיבורן מעניקה לעתידו, על סמך עברו וחוויתו, טעם ידוע מראש. מסיבה זו רבות מן הנובלות מסתיימות בסוף פתוח המעצים את הפונקציה שממלאה תבנית החזרות שתמשיך את שגרת מהלכה, כך נדמה, גם בתום העלילה. קיום פוסט-עלילתי משוער זה, מרוקן את חיי הגיבור מיעד, תכלית או הכרעה. (ברעם-אשל: שם: 153-154).

הסיפורת היא מודל פיקטיבי של עולם שהממד הטבעי לו הוא ממד הזמן, וסירוב למרותו, כמו בסיפורת המבוססת על חזרות קבועות ואנאלוגיות-כרוך בהכחשה או העדר של

תפיסת מציאות נורמלית. כך, במקביל לתחושת חוסר ההתקדמות שמשרה האפיזודיות של תבנית החזרות, מעניק הסיום הפתוח ליטוש אחרון למהלך חייו של הפרט שטעמם המייאש, הטפל והמוכר עד זרא יתמיד בהם עד סיומם הגואל, המקרי. (מירון, דן: שם: 112).

"נפשו כמו נתחרשה, והוא מרגיש את עצמו כמו נפל עד הצואר בין מצולה, כאילו דשו את בשרו... הוא אינו יודע מאומה, בשכבר הימים היה הדבר. גם בשרו כמו הושם בצבת. פתאום הוא שואל אתה ציוני? והתשובה הייתה שקט. כל אשר בו התאבן ועיניו כמו בולטות מחוריהן. איה הוא עתה? עתה ליל, ליל". (ברדיצ'בסקי: 1899: 57).

מערך התימה של היצירה אינו מפותח. הוא סובב סביב הנושא של היחסים עם האחרים ורק משפטים בודדים מוקדשים לתיאור תחומי חיים אחרים, כשהוא נשאל "אתה ציוני?" תגובתו הנסתרת היא: "אני משתדל להיות ציוני, אך האם יש יכולת לכך?". דוגמה אחרת מהווים ההרהורים המעטים בנוסח, היות הגיבור יהודי אינה מונעת ממנו ללוות בימי ראשון את מי יהדותו באמתלאות שונות. האינפורמציה המעטה שניתן לדלות מדוגמאות בודדות אלה מחזקת את הרושם העולה מן העניין הכפייתי שהוא מגלה באהבתו למולדתו. חוסר יכולתו לפתח מערכת יחסים טובים עם השכנים שלו מלמד בצורה מצמררת על תלישתו. התנועה הבלתי פוסקת מאיש לאיש ומדירה לדירה היא תנועה שאין בה חיים ובמערך התימה הסובב את היחסים הטובים. (לובצקי: שם: 105-106).

"ועל העבר שלי, העבר של ארץ המולדת, ארץ הורי, הארץ שבה אני לן יחידי תחת שמים חדשים ובתוך דממה חדשה. מחשבות סותרות אותן ומחשבות שהן נחלת אבות, רגשות זרים ורצונות זרים. – הנה אִם מתה ואִם באה, אחים ואחיות נולדים ומתים, אהבת נעורים ומרירות נעורים, חלומות יפים ותמימים, זה הוא התלוש". (ברדיצ'בסקי: 1901: 47-48).

אין כאן גיבור מיוסר, מתגעגע או פגוע אלא מי שמרגיש חשק בלתי נכבש להמלט ולשוט ברחובות בלי קץ, בלי מטרה. חוסר יכולתו להתמסר לרגש ממין כלשהו: חיבה, אהבה... וכו'. יחד עם זאת, למרות מבנה החזרות המובהק של היצירה ולמרות הנטייה האינטואיטיבית של מערך התימה, נעדרת היצירה תחומי חיים מרומזים הנקשרים או נובעים מתלישתו של גיבורה. הגיבור אינו רק נטול שם, גיל ומקצוע. הוא נטול היסטוריה

אישית, חסר עניין בדתו, בלאומיותו ובסביבתו האידיאלוגית. אמנם תלישתו נתפסת כגורפת דווקא משום העדרם של תחומי חיים אלה, העדר המעצים אותה ומעניק לה ממדים טראגיים, אך הוא גם זה שנוגס במהימנותה הפסיכולוגיסטית והפואטית של היצירה. (לובצקי: שם: 108).

"מיכאל זה כבר נזיר הוא מן אותם החיים בלי כונה יתירה. ובעלת-ביתו הערירה, בלי בעל ובנים, מתפלאה בפניו שצעיר לימים כמוהו חי תמיד לבדו...בהביאה לו את החמים בבוקר. אבל כרגע יגרש אותן ושב לטהרותו משכבר הימים". (ברדיצ'בסקי: 1899: 58).

ליצירה זו אין שוליים, יש בה עניין יחיד, שאין לו הנמקה ואין לו השלכות, אין לו הקשרות ואין לו תוצאות. כיוון שכך, עלילת היצירה אינה יוצרת אפקט של ריכוז וביזור בו-זמניים, אינה מרמזת על השלכות רעיוניות אופציונאליות ואינה נוגעת בשולי המרחב הרומניסטי, כפי שנוגעות בו יצירות המשלבות במסגרת אורכן הממוצע מבנה חזרות מסועף ומערך תמטי מרובד. יצירה זו מהווה לפיכך התמודדות מעניינת עם הפואטיקה קצרת היריעה ומעידה על השפעתה הגורפת של הנורמה הנובליסטית ועל נטייה מופנמת ועמוקה לפרסם יצירות ארוכות יריעה. (חילו, ג'אסם: 2012: 149).

"החיים בעצמם נסתלקו מאתנו באשמת הספרים ורוחות הספרים, שבהם נצררו נשמותינו משנות דור ודור. יש לנו מחשבות על גבי מחשבות, רעיונות, הגיונות, דעת הרבה ויכולת הדעת, אבל לחיות בל נוכל, ולנפשנו יחסר התום שבחיים ושבפשיטות החיים". (ברדיצ'בסקי: 1901: 50).

בנובלה עורבא פרח מפתח ברדיצ'בסקי את העיסוק בשאלת התלישות של גיבורו. נובלה זו מוודעת אותנו לצעיר הבודד שעזב את ארץ מולדתו. אישיותו של הגיבור מאפיינת אותו במעמד חברתי לא טוב, בשל הוא זר, והדבר הזה מסייע לארגון ציפיותיו של הקורא ביחס לדמותו. נובילה זו תיארה את מאבקייהם של הדמויות על דברים שונים. מערך התימה של היצירה סובב אם כן סביב הכשל הנפשי של הגיבור, כשל המתעצם על רקע הציפיות שגיבש הקורא בן הזמן ביחס לגיבורי היצירות האחרות. (גורדון, רחל: שם: 104).

"לו איכפת בהיָדע לו שגם אצל אומות־העולם בחוץ־לארץ יש מאמינים, שגם בהן צרים על הפילוסופיה המתנגדת לאמונה ואוסרים עליה חירותה המוחלטת. כמעט תאבל נפשו לראות, שגם שם אין חירות אמיתית ושגם הפילוסופים הגדולים עודם מתכסים מעט בטלית האמונה". (ברדיצ'בסקי: 1899: 12).

בעיית ההתמסרות מתרחבת, מתפתחת וגולשת לכל תחומי החיים הללו וגיבורו של ברדיצ'בסקי אינו ממלא אחר ציפיות הקורא בשום אספקט של חייו: לא מקצועית ולא פוליטית, איך מערכת של הצעיר הבודד, שעזב את ארץ מולדתו, הוא הצעיר התלוש. הצעיר זה היה במצב החורבן, חורבן זה לובש משמעות כמעט מטאפיזית בנובלה "מחניים", אשר מהפכת הפועלים המתחוללת בה לקראת סוף העלילה היא שיאו של חורבן נפשי כולל המאיים של מיכאל, גיבור היצירה. חורבנה של העיר הוא חורבן טוטאלי משום שהקונפליקט בין חיי העיר וחי העיירה מהווה מסגרת לעימותים נפשיים, רוחניים ואידיאולוגיים השואבת אליה תשומת לב רבה מצד חבריו של מיכאל. (גורדון, רחל: שם: -111 112).

" ספרי חכמת-הנפש, אשר קראתי בהם לדעת ולהבין תכונת הנשים ותעלומות נפשן, לא יועילו לי בשעה שאני רואה אותן פנים אל פנים... והתמיהה לא תסור ממני כל הימים. לכל נערה אשר תאהב אותי אוכל לשיר שיר-השירים חדש: שיר האהבה הגדולה, שיר הרוח, שיר של כליון-הנפש". (ברדיצ'בסקי: 1901: -18 19).

הוויכוחים החברתיים הסוערים הנערכים בנושא זה כורכים בעימות שבין העיר והכפר את שאלת איכות תרבותם השונה, את סוגיית ערכי היהדות, ושאלות חברתיות-תרבותיות מרבדות לפיכך את חייו של הגיבור. כאשר נכשל גיבורה של הנובלה הזאת באחד מן הרבדים הללו הוא כושל כולם, ותלישתו נבנית באמצעות האנטומיה של הכישלונות הללו. פרקטיקות המחיה ששימשו אותו, הפשרה במעשה היצירה הספרותית. כמו מיכאל ב"מחניים", נשאר אלימלך ב"עורבא פרח" בין שני עולמות: החיים בעיר מתרוקנים מתוכן ואהבתו ששיבה אל עולם העיירה אשר ממנו פרש ברצון. ביזור הנושאים בנובלות הללו קשור אם כן בטבורו אל יסוד אידיא-עקרוני שתחומי החיים השונים משמשים לבנייתו כאשר עוצמתם הפונקציונלית של הנושאים הפעילים ביצירה היא תוצאה ישירה של תרומתם לריבודו. תלישותם של "מיכאל ואלימלך" מייצגת במובן זה שבר טראגי וקיומי

המקיף את עולמו הרוחני-דתי של הצעיר העברי ואת עולמו כאדם מודרני גם יחד, והנורמטיביות שלה היא אות לנטייתה של הנובלה לייצג מגוון היבטים נרחב של עולם התלוש. (גורדון, רחל: שם: 114-115).

פועל יוצא מכך היא העובדה שביזור הנושאים המשיקים לחוויית התלישות במסגרת עלילת הנובלה, מקשה מאוד על מיון גיבורי הנובלות על פי נורמות המיון המקובלות של דמות התלוש. קושי זה נובע מן העובדה שבניגוד לגיבורי הסיפור הקצר שתלישותם סובבת לרוב סביב היבט מרכזי יחיד, הוויית גיבורי הנובלה היא הוויית תלישות כוללת, מקיפה ונעדרת פרצות. משלח ידם, בית הוריהם, השכלתם, אהבותיהם וחייהם החברתיים גם יחד, זוכים לייצוג מפורט ודחוס אשר התגבש בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים לכדי מבנה עומק פרדיגמטי הנוכח, ללא יוצא מן הכלל, בכל הנובלות שנושא התלישות במרכזן. (עלי, בידא: 2019: 510).

לבסוף צריך לציין: חוויית התלישות, חוויית העמידה "בין שני העולמות", כפי שמתארים זאת רוב המבקרים, הקיפה כאמור את עולמם הרגשי, האינטלקטואלי והאידיאלי של יוצרי הספרות וחלחלה אל גיבוריהם הספרותיים החיים באקלים רוחני סבוך ומשוסע. אקלים זה מצטייר לפיכך באופן טבעי כסיבה המרכזית להסתגרות התמטית והצטנעותה הצורנית של הספרות הנכתבת. אלא שמינוריזציה צורנית-תמטית זו, דומיננטית ככל שתהיה, משקפת בעקיפין את מה שנעדר ממנה. מתוך הלכי הרוח הקשים האופפים את גיבורי הספרות. מן ההתמקדות בתווי אישיותו של היחיד ומהפניית העורף לענייני החברה והלאום, עולה אווירה המשלבת אליטיזם אסתטי וקדרות רגשית שלכאורה אינם מתיישבים זה עם זה.

התדלדלות זו של קהל הקוראים הכתה ביוצר העברי רק משום הקשיים החומריים שהסבה לו, אלא גם משום שהיה בה כדי לחדד את תחושת בגידתו במורשת המחויבות הלאומית-מוסרית שלאורה הוא התחנך כיוצר עברי. היחס האמביוולנטי אל קהל הקוראים העיב על העשייה הספרותיות המשתכללת והולכת, ולטענת רוב המבקרים הוא שהיה אחראי באופן ישיר לאווירת הנכאים הקשה ששררה בקרב יוצרי הספרות ומצאה את ביטויה הספרותי בדמותו של הצעיר, שבית נעוריו כבר אינו ביתו ובית חדש עדיין לא נמצא לו.

פריחתה של הנובלה העברית התרחשה בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים בנקודה שבה התעכבו יוצרי הספרות העברית על שכלול כלי ההבעה במסגרה צורנית צרה ומוקפדת אך שאפו ליריעתו הרחבה של הרומן החברתי, בנקודה שבה קיוו יוצרים אלה ליצור אוטונומיה ספרותית אנינה אך חשו מחויבות מוסרית להגיב ביצירתם על ענייני השעה. תלישותם של גיבורי ברדיצ'בסקי רוכזה באמצעות מאפייני הנובלה לכדי חוויה גורפת ועצומת ממדים שניוונו את הכרתם והכריתה את יכולת הכרעתם. תלישותם הנקשרת ברשת מסועפת של תחומי-משנה אשר מרמזים על נגיעתם בתחומים חברתיים-לאומיים. כך, למרות אינטנסיביות הטיפול בנושא התלישות בכל הז'אנרים הרווחים בתקופה זו עיצבה הנובלה את היבטיה השונים באמצעות הרחבתם, פיתוחם והעמקתם בדרך שתרגומה הנפשי היה התמודדות מרובת חזיתות עם חדירתה הגורפת לכל תחומי החיים של הצעיר העברי ושל החברה שבה חי ופעל.

הנובלות "מחניים ועורבא פרח", המציגות מורכבות נראטיבית ותמיטית מחושבת, מעידות לא רק על תפוצת הז'אנר אלא גם על ערוץ הביטוי הטבעי שהיה בו כדי לשמש למי ששאפת ההרחבה הנראטיבית והתמיטית פיעמו בו. חשיבותן של היצירות הללו נעוצה לפיכך דווקא בשוליותן, משום שהמושג שוליים אינו מעיד בהקשר זה על חריגות שהקונצנזוס הספרותי ממנה והלאה. נהפוך הוא, ניתן לשער כי המערכת הספרותית הנבוכה והתוהה ניסתה בתקופה זו לקבע במרכזה-שלא במדע- את המורכב אך הבלתי חריג מבחינה אסתטית. בהנחה כי חשיבותה העקרונית של ההגדרה הז'אנרית נמדדת ביכולתה להעניק עוצמה פרשנית ליצירה הבודדת, דומני כי למרות המקום השולי שיוחד להן בהיסטוריה של הספרות העברית, ממחישות היצירות הללו בהצלחה את אוירתה האסתטית המורכבת של תקופתן ובד בבד שוכפות אור על אחת מן הצורות הספרותיות השכוחות והמעודנות שידעה הספרות העברית.

הסיכום:

1. התלוש הוא סוג ספרותי שמתאר את הגיבור בספרות העברית של סוף המאה ה-19, ולעד תחילת המאה ה-20. התלוש הוא צעיר יהודי ממוצא מזרח-אירופאי, יחיד, בודד, שעזב את מולדתו ומורשת אבותיו הישנים, והוא ערך נסיון, ללא הצלחה, להיקלט בעולם שבא ואליו הוא נקלע.
2. כל גיבורי הסיפורים התלושיים לפי דעתם של החוקרים הם בני משפחה אחת שהתפתחותה הנפשית והאינטלקטואל של יוצריה נכרה בסביבה תרבותית רצופה זעזועים ותחושת ייחודם.
3. יש קשר מובהק בין מונח התלישות שהשתמש בו ברדיצ'בסקי ובין הנסיון שלו להשפעה בקורא שלו, דרך הצגת הסבלנות והקושי שלפני הצעיר היהודי הבודד בארץ הזרה.
4. הוויית גיבורי הנובלה היא הוויית תלישות כוללת, מקיפה ונעדרת פרצות. משלח ידם, בית הוריהם, השכלתם, אהבותיהם וחייהם החברתיים גם יחד.
5. רוב הסופרים השתמשו בנושאים המשיקים לחוויית התלישות במסגרת עלילת הנובלה, מקשה מאוד על מיון גיבורי הנובלות על פי נורמות המיון המקובלות של דמות התלוש.
6. ברדיצ'בסקי היוצר של נושא התלישות, מפוכח וביקורתי, נותן בידי הקורא כלים חד משמעיים להבנת הפגם היסודי בנפש גיבורו, בשאלת התלישות בצורה מדויקת.
7. בשתי הנובלות של ברדיצ'בסקי משוכפלת העלילה במעגלים נראטיביים מקבילים המשמשים אמצעי לבנייה פסיכולוגיסטית מורכבת של הדמות הראשית שהתמודדותה עם תחומי החיים השונים.
8. חוויית התלישות, חוויית העמידה, בין שני העולמות: הקיפה את העולם הרגשי והאידיאי של יוצריה וסופריה וחלחלה אל גיבוריהם הספרותיים החיים באקלים רוחני סבוך ומשוסע.

9. בשתי היצירות חושפת המסגרת הנראטיבית צדדים שונים ומגוונים של תלישות הצעיר היחיד החווה את תמורות העתים ואת בדידותו באופן ישיר ובוטה.
10. התלישות בספרות היא בעיקר התמודדות מרובת חזיתות עם חדירתה הגורפת לכל תחומי החיים של הצעיר העברי ושל החברה שבה חי ופעל.

המקורות:

1. אידר, דרור. 2008. התלוש בספרות העברית. מוסד ביאליק (ירושלים).
2. אבן זהר, אתמר. 1974. היחסים בין מערכות ראשוניות ומשניות בספרות. כתר (ירושלים).
3. בר-יוסף, חמוטל. 1998. ברדיצ'בסקי כסופר מובהק. מוסד ביאליק (ירושלים).
4. ----- .1992. רומאנטים ודקאדנס בספרות התחייה העברית. מוסד ביאליק (ירושלים).
5. ברדיצ'בסקי, מיכה, יוסף. 1899. מחניים. מכתבי בן-ספר (ווארשה).
6. ----- .1901. עורבא פרח. מכתבי בן-ספר (ווארשה).
7. ברעם-אשל, עינת. 1996. לפריחתה של הנובלה בספרות העברית בין השנים 1900-1914. אוניברסיטת תל-אביב.
8. גוברין, נורית. 1973. מיכה יוסף ברדיצ'בסקי. עם עובד (תל-אביב).
9. ----- .1985. תלישות והתחדשות, הסיפורת העברית במאה-20 בגולה. דביר (תל-אביב).
10. גורדון, רחל. 1968. ברדיצ'בסקי והבושה האירוטית. מוסד ביאליק (ירושלים).
11. גלסנר, אריק. 2012. הצעיר התלוש בגולה. דביר (תל-אביב).
12. הלקין, שמעון. 1980. מוסכמות ומשברים בספרותנו. מוסד ביאליק (ירושלים).
13. ורסס, שמואל. 1973. עיון ביצירותיו הלאומיות של ברדיצ'בסקי. עם עובד (תל-אביב).
14. חילו, ג'אסם. 2012. המחשבה הדתית ביצירותיו של יעקב שטיינברג. אוניברסיטת בגדאד, המגזין לפקולטת מדעי הרוח (בגדאד). הגליון 99.
15. לובצקי, יצחק. 1913. רעיונות והרהורים על הספרות העברית וסופריה. דביר (תל-אביב).
16. מירון, דן. 1987. גיבורי התלוש במזרח אירופה. עם עובד (תל-אביב).
17. עלי, בידא. 2019. האדם והארץ ביצירותיו של גרשון שופמן. אוניברסיטת בגדאד, המגזין לפקולטת מדעי הרוח (בגדאד). הגליון 130.
18. פייכמן, יעקב. 1947. על יוצרי הנובלות במאה העשרים. עם עובד (תל-אביב).
19. קלזנר, יהודה. 1947. התלוש בסיפורי ברנר וברדיצ'בסקי. כתר (ירושלים).
20. תמיר, אילי. 2001. הצעיר התלוש במאה העשרים. דביר (תל-אביב).

الانفصال في أعمال برديشفسكي الأدبية

المستخلص

الانفصال هو مصطلح له خصوصية في الادب العبري، وبالذات في فترة نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين. وهو يرمز الى اليهودي الشاب من شرق اوربا، وهو شاب وحيد هجر منزله وأرث اجداده القدامى وموطنه ويحاول دون جدوى ان يستوعبه العالم الجديد والغريب، ويجتهد هذا الشاب ان يجد نفسه في هذا العالم الجديد ويحقق ذاته فيه.

هذا الشاب (البطل في بعض الروايات والقصص العبرية)، قد اصبح في معضلة بين العالم القديم وعالمه الجديد والتي سببت له إحساس عام بالانكسار والاتجاه نحو المجهول والعجز. ووفق المصادر العبرية، وخصوصا اللغوية منها، فإن مصطلح "الانفصال" هو دلالة على (الثمرة المقطوفة من الشجرة)، أو الثمرة التي أقتلعت من الأرض. وهذه دلالة تذهب بنا الى عالم اخر من التفكير والتمحيص، ويقصد بها هنا الى الانسان الذي انقطع او اقتلع من مجتمعه او موروثه.

ميخا يوسف برديشفسكي الكاتب اليهودي المعروف المولود في روسيا، كان من أبرز الأدباء اليهود الذين كتبوا في موضوع الانفصال، خصوصا في بداية القرن العشرين. وقد سلط برديشفسكي في قسم من رواياته الضوء على الشاب اليهودي الذي ترك بلدته وموروثه وأتجه الى البلاد الغريبة من اجل تحقيق ذاته. وبطل برديشفسكي هذا قد انفصل عن وطنه واصطدم بواقع غريب، لم يكن في حساباته من جميع النواح: الثقافية، الاجتماعية، الفكرية... الخ.

لقد برع برديشفسكي في هذا النوع من النتاجات التي تسلط الضوء على موضوع مثير جدا من حيث دلالاتها المعنوية والروحية، والتي تسحب المتلقي الى عالم مليء بالغرابة وغزارة الاحداث. وقد كانت حبكة الروايات تلك ذات مغزى مهم يؤثر بشكل مباشر بالقارئ الذي يعيش الاحداث ويتوق الى معرفة مصير الشاب الذي اقتلع من جذوره وموروثه وبلده.

لقد اتفق الكثير من النقاد على ان هذا النوع من النتاجات قد كتب في فترة مهمة جدا وهي فترة الاحداث في أوروبا الشرقية، وكيف تأثر اليهود بتلك الاحداث. وان استخدام المصطلح *תושבי ארץ* وبهذا التوقيت بالتحديد قد تكون له دلالات ربما سياسية والا لماذا خص هذا المصطلح الشاب اليهودي الذي ترك موطنه في أوروبا الشرقية ولماذا لم يتم استخدام المصطلحات الأخرى التي ترمز للانفصال. الكلمات المفتاحية: الانفصال، برديشفسكي، نتاجات، أدبية.